

ĐINH VĂN ĐỨC

NGÔN NGỮ HỌC ĐẠI CƯỜNG

***NHỮNG NỘI DUNG
QUAN YẾU***

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC VIỆT NAM

ĐINH VĂN ĐỨC

NGÔN NGỮ HỌC ĐẠI CƯƠNG

NHỮNG NỘI DUNG QUAN YẾU

NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC VIỆT NAM

LỜI NHÀ XUẤT BẢN

Hướng tới kỉ niệm 55 năm thành lập Nhà xuất bản Giáo dục Việt Nam (1957 – 2012) và thực hiện chiến lược đa dạng hoá sản phẩm, phát triển sản phẩm mới, trong những năm gần đây, bên cạnh việc xuất bản sách giáo khoa và các loại xuất bản phẩm, sản xuất và cung ứng các thiết bị dạy – học phục vụ sự nghiệp giáo dục và đào tạo, Nhà xuất bản Giáo dục Việt Nam còn rất chú trọng tổ chức biên soạn, xuất bản các bộ sách tham khảo lớn, có giá trị khoa học và thực tiễn cao, mang ý nghĩa chính trị, văn hoá, giáo dục sâu sắc, được trình bày và in ấn đẹp, gọi là *sách tham khảo chất lượng cao*.

Đây là mảng sách có tác dụng tích cực trong việc nâng cao dân trí, phát triển văn hoá, xây dựng nền tảng tư tưởng, nền tảng đạo đức, lối sống; góp phần phát triển toàn diện nhân cách con người Việt Nam; góp phần đào tạo nhân lực, bồi dưỡng nhân tài cho đất nước. Nội dung khoa học của các sách này mang tính cơ bản, hiện đại, cập nhật và phù hợp với thực tiễn của Việt Nam. Hình thức thể hiện sáng tạo, tiếp cận được phương pháp tiên tiến, hiện đại, phản ánh được tính đặc thù của chuyên ngành, thuận lợi cho việc tra cứu và đáp ứng nhu cầu đọc của nhiều độc giả từ các góc độ và trình độ chuyên môn khác nhau. Mảng sách này được xuất bản nhằm đáp ứng nhu cầu học tập, nghiên cứu, giảng dạy của học sinh, sinh viên, giáo viên, cán bộ nghiên cứu và phục vụ đông đảo bạn đọc.

Các sách tham khảo chất lượng cao do các nhà khoa học đầu ngành, các nhà giáo dục có kinh nghiệm, các nhà nghiên cứu tâm huyết... tham gia biên soạn; trong đó có những công trình phải dành cả một đời người.

Việc tổ chức biên soạn và xuất bản mảng sách này thể hiện rõ sự cố gắng, tâm huyết của Nhà xuất bản Giáo dục Việt Nam. Đồng thời, chính những cuốn sách này sẽ góp phần quan trọng trong việc nâng cao uy tín, vị thế của Nhà xuất bản.

Nhà xuất bản Giáo dục Việt Nam mong muốn các cuốn sách có giá trị này sẽ góp phần vào công cuộc đổi mới căn bản và toàn diện nền giáo dục Việt Nam theo tinh thần Nghị quyết XI của Đảng, góp phần vào công cuộc chấn hưng giáo dục, phát triển kinh tế – xã hội của đất nước.

Xin trân trọng giới thiệu cùng bạn đọc.

.....
NHÀ XUẤT BẢN GIÁO DỤC VIỆT NAM

LỜI NÓI ĐẦU

Ngôn ngữ học Đại cương (General Linguistics) là môn học về lí luận ngôn ngữ và ngôn ngữ học. Môn học này bắt đầu được giới thiệu tại ngành Ngôn ngữ học, Trường Đại học Tổng hợp Hà Nội (nay là Khoa Ngôn ngữ học, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn) kể từ năm học 1979 – 1980. Những người đầu tiên ở khoa thực hiện bài giảng theo một khung chương trình tạm thời do Bộ môn xây dựng lúc đó là các GS. Hoàng Trọng Phiến và Nguyễn Lai. Chương trình môn học, sau này, dần dần được cập nhật, cải tiến và bổ sung qua mỗi giai đoạn.

Tuy nhiên, cũng phải nói một điều là, từ trước đó khá lâu, ngành Ngôn ngữ học ở Trường Đại học Tổng hợp Hà Nội đã quan tâm đến ngôn ngữ học lí thuyết và đã bắt đầu đưa vào giảng dạy từng phần lí luận ngôn ngữ song song với Việt ngữ học. Nó bao gồm các giáo trình có tính chuyên đề như: *Bài giảng về lí thuyết thông tin và điều khiển học* của GS. Nguyễn Hàm Dương (1964), *Bài giảng về Các phương pháp phân tích âm vị học* của GS. Đoàn Thiện Thuật (1965), *Bài giới thiệu về ngôn ngữ học miêu tả luận và phương pháp phân tích thành tố trực tiếp (IC)* mà người chuẩn bị là GS. Phan Ngọc (1964),... Tuy vậy, Ngôn ngữ học Đại cương lúc đó chưa có điều kiện giảng dạy như một môn học đầy đủ, có tính hệ thống. Tất cả những sự chuẩn bị đó dẫn đến việc mở môn học này muộn hơn, vào năm 1979.

Cuốn sách *Ngôn ngữ học Đại cương - Những nội dung quan yếu* này của chúng tôi là tập hợp những nội dung quan trọng nhất trong các bài giảng về lí luận ngôn ngữ mà chúng tôi đã truyền đạt cho sinh viên năm thứ ba chuyên ngành ngôn ngữ học kể từ năm học 1980 – 1981 đến nay. Cuốn sách là kết quả của một quá trình chuẩn bị, tích lũy, cập nhật liên tục kiến thức và phương pháp thể hiện trong các bài giảng năm này qua năm khác cũng như các seminar mà chúng tôi đã thực hiện cho nhiều khoá sinh viên. Đây là một lộ trình có căn nguyên và có lai lịch của nó. Dầu vậy, cuốn sách tới tay bạn đọc hôm nay vẫn chỉ là một *sơ thảo* của chúng tôi trong một quá trình cố gắng học hỏi, tìm hiểu và liên tục bổ sung lí luận mà chính chúng tôi cũng chưa hẳn bằng lòng.

Tác giả cũng muốn nhắc đến một chi tiết là, vào năm 1980, khi được giao trách nhiệm cùng các đồng nghiệp chuẩn bị những bài giảng về lí luận ngôn ngữ học cho sinh viên chuyên ngành Ngôn ngữ học K21, chúng tôi đã không khỏi lúng túng về cách tổ chức môn học do tính rộng rãi của địa hạt này. Khi đó, chúng tôi đã tìm đến GS. Nguyễn Tài Cẩn để xin ý kiến giúp đỡ. Tôi vẫn còn nhớ, lúc đó thầy nói: “Ngôn ngữ học Đại cương là môn học để mà *hành* chứ không phải để *xung tưng*. “*Đại cương*” có truyền thống đã lâu, nhiều kiểu lí luận khác nhau và nhiều tư duy khác nhau, có nhiều trường phái và nhiều khuynh hướng cho nên rất đa dạng và phức tạp. Nay bài giảng với nội dung có hạn, thời gian có hạn, lại cho một đối tượng cụ thể là sinh viên chuyên ngành năm thứ ba, thứ tư thì gắng có cách tiếp cận cho phù hợp. Đừng có *than* nhiều, *ôm đồm*, phải nói sao cho dễ hiểu. Có lẽ, ở ta cách tốt nhất là nên đi theo lối “*du kích*”. *Du kích* là cái khởi đầu nhưng chính quy, chuyên nghiệp phải là mục tiêu đi đến”.

“Theo tôi – thầy nói tiếp – anh đã được đào tạo chính quy, đọc được sách ngoại ngữ thì lúc đầu nên chọn lấy một cuốn giáo khoa nào đó có uy tín, tương đối có hệ thống, dựa vào đó mà xây dựng bài giảng, rồi từng bước thời sự hoá nó, bổ sung dần các thông tin thì sẽ tốt hơn. Thế nhưng, mấy năm sau mà vẫn cứ câu nệ, lệ thuộc vào cuốn sách đó thì hỏng. Phải tiến tới xây dựng một hệ thống bài giảng riêng cho mình, luôn có thêm thông tin bổ ích cho sinh viên, nhất là phải làm các seminar, gợi ý cho sinh viên những vấn đề cần quan tâm, chú ý hướng dẫn họ thảo luận nhóm, thầy giúp cho trò cách hiểu, mà thầy cũng trưởng thành lên, có như vậy thì mới mong có kết quả,...”. Tôi cảm ơn thầy về những căn dặn tâm huyết đó. Và tôi đã theo lời thầy trong cả lộ trình. Cho đến nay, tôi vẫn nghĩ đó là lời khuyên rất ân cần và rất thiết thực của một người có tư duy khoa học chuyên nghiệp lại vừa là nhà sư phạm giỏi.

Theo lời khuyên của GS. Nguyễn Tài Cẩn, tôi đã chọn cuốn sách *Những cơ sở của ngôn ngữ học đại cương* của Ju. Stepanov mới xuất bản lần thứ hai (1977) và chọn giới thiệu những nội dung quan yếu. Cuốn sách đó rất bổ ích, đã làm nòng cốt cho các bài giảng mấy năm đầu của chúng tôi. Rất may, sau đó ít lâu, cuốn sách này được Trường Đại học Tổng hợp cho dịch sang tiếng Việt để sinh viên tham khảo, nhất là bản dịch in lần thứ hai được một dịch giả có uy tín là ông Vũ Lộc hiệu đính cẩn thận.

Cuốn sách này chúng tôi biên soạn theo nguyên tắc ưu tiên. Thứ nhất là cần những kiến thức cơ bản nhất trong môn học cho sinh viên, thứ hai có tính thiết thực và thứ ba có tính sư phạm. Kiến thức ngôn ngữ học đại cương ngày nay có rất nhiều và có thể nói là mênh mông. Tôi luôn nhớ đến lời đề từ trong một cuốn phim truyền hình về Bao Thanh Thiên, câu đó rất hay: “Muốn hỏi ra cho biết, nhưng chỉ có thể biết nhiều, biết ít chứ biết sao cho đủ”. Thực tế với lí luận ngôn ngữ cũng là như vậy.

Cuốn sách này chia ra 12 chương. Chúng tôi tập trung vào những vấn đề then chốt của lí luận như bản chất của ngôn ngữ, hệ thống và cấu trúc ngôn ngữ, cơ chế hoạt động của ngôn ngữ, các phương pháp tiếp cận ngôn ngữ trong ngôn ngữ học. Tác giả không trình bày theo lối truyền thống, tức là sau phần tổng quan thì viết về các cấp độ ngôn ngữ (*âm vị học, hình thái học, cú pháp học,...*).

Các bài giảng của chúng tôi trong sách này được lựa chọn trình bày theo các thứ tự như sau. Loại vấn đề thứ nhất là bản thể của ngôn ngữ gồm các bài về chức năng giao tiếp của ngôn ngữ, chức năng làm công cụ tư duy của ngôn ngữ, bản chất kí hiệu của ngôn ngữ. Sau đó, loại vấn đề thứ hai là bản về cách thức tồn tại và hoạt động của ngôn ngữ trong các bài ngôn ngữ như một hệ thống - cấu trúc và cơ chế hoạt động của ngôn ngữ. Vấn đề thứ ba thuộc về các phương pháp nghiên cứu ngôn ngữ. Ở đây, chúng tôi tránh lối trình bày theo dạng viết lịch sử ngôn ngữ học, mà cố ý chọn ra những vấn đề then chốt nhất của lí luận và phương pháp làm tiêu điểm giới thiệu. Với cách nghĩ như thế, chúng tôi chọn giới thiệu ba vấn đề: Thứ nhất là *Về đặc điểm của ngôn ngữ học truyền thống*, thứ hai là *Nhận diện ngôn ngữ học Cấu trúc luận*, thứ ba là *Nhận diện ngôn ngữ học Chức năng luận*. Cũng có hai bài dành riêng cho những luận đề chính về tư tưởng ngữ học của F. de Saussure và N. Chomsky.

Một vài nội dung khác của lí luận ngôn ngữ mà người ta thường có xu hướng cố gò vào địa hạt này hay địa hạt khác (*ngữ pháp, ngữ nghĩa hay ngữ dụng*) thì chúng tôi muốn dành cho một nội dung tự do hơn, có tính lựa chọn hơn, nên sẽ có một chương tạm gọi là: *Một vài phương diện đường biên của ngữ pháp*. Chương này, thực tế dành cho một suy nghĩ về ngôn ngữ học ứng dụng, một địa hạt vốn xuất phát từ ngôn ngữ học lí thuyết nhưng nay đã có đối tượng riêng và có phương pháp riêng. Tuy nhiên, ngôn ngữ học ứng dụng không thể có được nếu không có ngôn ngữ học đại cương dẫn lối. Chương 12,

Về ngôn ngữ học ứng dụng, giới thiệu ở đây cũng còn trong một ý nghĩa khác: Một gợi ý của cố GS. Iu. V. Rozdextvenski, tác giả cuốn sách *Những bài giảng ngôn ngữ học đại cương* (Bản dịch tiếng Việt, NXB Giáo dục, 1997). Mở đầu cho cuốn sách, theo thông lệ, cũng cần có một bài tổng quan về ngôn ngữ và ngôn ngữ học.

Cách trình bày trong sách này của chúng tôi, thoát nhìn, như có vẻ mang tính ngẫu hứng, nhưng thực sự là có lí do và có tính hệ thống. Nó cũng cho người đọc khả năng chia sẻ về những ý tưởng mà không bị gò bó. Việc giảng dạy môn này ở trường đại học cần nhấn mạnh tính vấn đề, bản chất và những nét đặc thù của từng khía cạnh chứ không nên gò vào một cái khung định sẵn.

Khi biên soạn *Ngôn ngữ học Đại cương – Những nội dung quan yếu*, dù là bước sơ thảo, thì người viết vẫn không thể không cảm thấy thiếu tự tin khi nghĩ về công việc của mình trước cuốn sách trứ danh: *Giáo trình ngôn ngữ học đại cương* (*Cours de Linguistique Générale*, 1916) của Ferdinand de Saussure. Tên tuổi lớn lao của ông và tên của cuốn giáo trình đã trở thành một trong những “thương hiệu” lớn nhất của ngôn ngữ học, cuốn sách lí luận ngôn ngữ hay nhất, cơ bản nhất của mọi thời đại, tác phẩm đã làm nên cuộc cách mạng trong tư duy ngôn ngữ học thời cận đại, cho nên cũng từ đó không mấy ai trong giới ngôn ngữ học dám nghĩ đến việc gọi tên cuốn sách của mình là “*giáo trình*” nữa.

Các bài giảng của chúng tôi chỉ dám đặt ra một mục tiêu nhỏ nhoi, khiêm nhường là giúp cho anh chị em sinh viên chuyên ngành tiếp cận với những tri thức cơ bản nhất về lí luận ngôn ngữ trong nội dung bốn tín chỉ (*credit*) của môn học và đôi khi, thời lượng này còn ngắn hơn. Chúng tôi muốn tự do hoá quan niệm học thuật bằng cách coi nội dung bài giảng này chỉ là những gợi ý cho một không gian chung về lí luận ngôn ngữ. Các thầy giáo khi lên lớp có giáo án của mình, có quan điểm riêng của mình, cho nên mỗi người đều có tư tưởng học thuật theo cảm thức riêng. Theo đó, người học có cơ sở để đối chiếu, nhận thức, lựa chọn những tri thức và kĩ năng cần thiết.

Chúng tôi, trong khi thực hiện cuốn sách này, cũng học được cách bắt chước lối mà nhóm học trò của F. de Saussure đã làm thuở trước. Đó là để chuẩn bị viết các bài giảng này, trong điều kiện có máy ghi âm hiện nay, mỗi lần giảng bài, chúng tôi đều cố gắng ghi lại nội dung các bài đã trình bày cho

các lớp sinh viên khác nhau. Chúng tôi cũng tham khảo thêm từ các cuốn vở ghi chép của sinh viên nhiều lớp để đối chiếu và cập nhật kiến thức. Sau đó, chúng tôi học hỏi, nghiên cứu, trao đổi với đồng nghiệp từng bước, xây dựng các bài theo từng loại vấn đề một. Độ dài của các bài cũng không nhất thiết đồng đều nhau, có những bài chúng tôi viết dài hơn và sâu hơn với lòng tin là mình có dịp hiểu kĩ càng hơn và cũng do chỗ chưa có tác giả nào, trong Việt ngữ học, nói kĩ về vấn đề này (ví dụ, bài về *Ngôn ngữ và tư duy*, có độ dài tới hơn 100 trang, trong đó chỉ theo một tuyến nội dung và bài này cũng có thể dùng cho cả bài giảng chuyên đề cùng tên ở bậc cao học).

Vào lúc sắp hoàn thành bản thảo này, trước khi đưa xuất bản, chúng tôi buồn thương thấy Nguyễn Tài Cẩn qua đời, ngôn ngữ học nước nhà và các học trò đã chịu một tổn thất lớn. Với lòng kính yêu và biết ơn sâu sắc thầy mình, tác giả coi đây là nén hương kính thầy và tưởng nhớ thầy.

Trong quá trình thực hiện tập bài giảng này, chúng tôi cũng học hỏi các đồng nghiệp rất nhiều, đặc biệt là từ các bậc thầy, các bậc đàn anh đi trước. Đó là các GS. Nguyễn Tài Cẩn, Nguyễn Hàm Dương, Đoàn Thiện Thuật, Hoàng Trọng Phiến, Đỗ Hữu Châu,... Tuy những năm sau này có ở xa, nhưng chúng tôi cũng vẫn được GS. Cao Xuân Hạo quan tâm giúp đỡ, chỉ dẫn, nhớ nhất là trước đó, vào năm 1973, ông giảng bài về lí luận ngôn ngữ học cho nhóm giảng viên trẻ chúng tôi theo học chương trình dự bị, trước khi đi học nghiên cứu sinh tại nước ngoài.

Chúng tôi cũng có những cuộc trao đổi rất bổ ích với những bạn đồng nghiệp cùng thời và thế hệ sau, nhờ đó có nhiều thông tin quý, có những vấn đề được sáng tỏ hơn. Đó là những cuộc trao đổi thường xuyên với các GS. Lê Quang Thiêm, Lý Toàn Thắng, Nguyễn Văn Hiệp..., các PGS. Nguyễn Hồng Cẩn, Bùi Mạnh Hùng, Đỗ Việt Hùng,...

Cẩn nói rằng trên con đường trưởng thành về học thuật lí luận ngôn ngữ, tác giả tập sách này còn chịu ơn hai người thầy nữa là cố GS. A.N. Shavchenko (1907 – 1987), nguyên Chủ nhiệm bộ môn Ngôn ngữ học Đại cương, Trường đại học Rostov trên sông Đông (Liên Xô), một nhà ngôn ngữ học Ucraina xuất sắc và cố GS Iu.V. Rozdextvenski, nguyên Chủ nhiệm bộ môn Ngôn ngữ học Đại cương và Cấu trúc, Trường đại học Tổng hợp Quốc gia Moskva - MGU, nhà Hán ngữ học nổi tiếng, những người thầy đã cung cấp cho chúng tôi những tri thức rất quan trọng về lí luận và phương pháp nghiên cứu ngôn ngữ khi tôi theo học chương trình nghiên cứu sinh tại Liên Xô hồi thập kỉ 7). Nhờ

